

ETO: 811.511.141

811.163.41

81'242

81'373.7

DOI: 10.19090/hk.2024.3.116-131

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

andrice@ff.uns.ac.rs

ORCID 0000-0002-3055-3373

## A VERBÁLIS KOMMUNIKÁCIÓVAL KAPCSOLATOS MAGYAR ÉS SZERB SZÓLÁSHASONLATOK

Similes related to verbal communication  
in Hungarian and Serbian

Poredbeni frazeologizmi sa glagolima verbalne komunikacije  
u mađarskom i srpskom jeziku

A frazeológia egyetlen nyelv viszonylatában is rendkívül sok elemzési lehetőséget nyújt, a kontrasztív vizsgálatok azonban annál is több szempontot vetnek fel. A dolgozat ezúttal a frazeológiai egységek egyik válfajával, a szóláshasonlatokkal foglalkozik, éspedig a kommunikatív igékkel alkotott hasonlatokra koncentrálva. A magyar–szerb frazémazótáron dolgozva ugyanis kiderült, hogy az azonos szerkezetű és lexikai összetételű szólások között jelentős mértékben vannak képviseltetve a szóláshasonlatok. A tanulmány célja, hogy megállapítsuk, mennyiben hasonlítanak és milyen mértékben térnek el a beszédtevékenység hasonlítására szolgáló határozói értékű frazeológiai egységek a két nyelvben. A beszédigék mellett mindkét nyelvben más jellegű igék is előfordulnak a kommunikációs szituációnak megfelelően. A hangsúlyt elsősorban a beszéd konceptualizációjának kérdésére, valamint a fogalmi képzetársítások forrástartományára helyezték.<sup>1</sup>

*Kulcsszavak:* szóláshasonlatok, kommunikatív igék, magyar nyelv, szerb nyelv

<sup>1</sup> A dolgozat Vajdaság Autonóm Tartomány Felsőoktatási és Tudományos kutatás-ügyi Titkárságának 001119399 2024 09418 000 000 001. számú projektumának keretében készült (Az identitáa alakzatai a vajdasági magyar nyelvben és irodalomban).

## Bevezető

A verbális kommunikáció kizárólag az emberek közötti érintkezés sajátos formáját képezi, amelynek különböző tényezői (adó, vevő, üzenet, csatorna, nyelvi kód), valamint mentális, kognitív, fiziológiai és akusztikai megnyilvánulásai vannak.

A beszéd auditív dimenzióit a hanglejtés, a beszéd intenzitása, tempója és a szünet képezik. A hanglejtés a hangmagasság váltakozásától függ, az intenzitás a hangerősséget jelöli (lehet közepes, halk és hangos), és a beszédhelyzethez igazodik. A beszédtempó szintén lehet közepes (négytől hét szótag másodpercenként), illetve lassú és gyors. A szünet, amelynek logikai és stilisztikai funkciója van, az akusztikus megnyilvánulás hiányát jelenti (Štrbac 2018, 139).

A verbális kommunikáció fogalmkörét leginkább valamelyik kommunikációs ige (*verba dicendi*) jelenléte jellemzi, a semleges (*beszél, mond...*), vagy többletinformációt hordozó, intenzitásra utaló (*kiabál, ordít, visít...*) igéké. Azonban, ha expresszívebb szeretnénk tenni megnyilatkozásunkat, a beszédtevékenységet állandósult szókapcsolatokkal, metaforikus vagy metonimikus konceptualizáción alapuló frazeológiai egységekkel fejezzük ki. A szólások egyik válfaját a szóláshasonlatok képezik, amelyek – hasonlóságuk vagy valamilyen közös tulajdonságuk alapján kapcsolatba hozható – két jelenség vagy fogalom között fennálló hasonlósági viszonyt fejeznek ki.

A hasonlat mint stílusalakzat és a szóláshasonlat közötti különbség abban nyilvánul meg, hogy a hasonlat mindig egy konkrét beszéd- vagy írástevékenység közben születik közvetlenül, szituatív jelleggel bír, míg a szóláshasonlat megkövesedett szerkezettel és állandó jelentéssel rendelkezik, beszédünkbe már egységes egésznek alkotva ágyazódik be.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a szóláshasonlat nem egyszerű hasonlító mondat, benne van nagyítás, túlzás, szokatlanság, ironizálás, a valósággal ellenkező – Hadrovics szavaival élve – hasonlítva tagadó állítás (amikor teljesen képtelen, össze nem illő dolog összehozásával szemléltetjük a lehetetlenséget – Hadrovics 1995, 145).

Formáját tekintve a szóláshasonlat két részből áll, egy főmondatot és egy – sokszor hiányos szerkezetű – hasonlító mellékmondatot tartalmaz. A főmondat a hasonlítandó entitást vagy comparandumot tartalmazza, míg a mellékmondat a hasonlítást, amivel a hasonlítandót összevetjük, idegen szóval a *tertium comparationis*. A két tagmondat, a két alapegység között fennálló viszonytól függően, különböző módon strukturált, de közöttük mindig egy kötőszó található, rendszerint a *mint* (Vujović 2014, 116).

Szerkezetileg és szemantikájukat tekintve a szóláshasonlatokat két fő típusra oszthatjuk: az egyik határozói, a másik pedig jelzői funkciót tölt be. A határozói jelentésűek általában valamely cselekvés módját, mértékét vagy más körülményét emelik ki, míg a jelzős szemantikával bíróak a fogalom valamely jellemzőjét vetik össze egy prototipikus tulajdonsággal rendelkező másik fogalommal.

Ezúttal a kommunikációs igékkel alkotott módhatározós szóláshasonlatok magyar–szerb összevető vizsgálatával foglalkozunk. Az összevetendő korpuszt (ötvennyolc szóláshasonlatot) a készülő magyar–szerb frazeológiai szótárból merítettük. Célunk az volt, hogy megállapítsuk, mennyiben hasonlítanak és milyen mértékben térnek el a beszédtevékenység hasonlítására szolgáló határozói jelentésű frazeológiai egységek a két nyelvben, mivel a szótárírás során bebizonyosodott, hogy mindkét nyelvben léteznek ilyen jellegű szólások, ugyanakkor azt is megállapíthattuk, hogy nem minden magyar szólást lehet hasonlításal megfeleltetni a szerbben, sőt néha csak körülírással tudtuk megteremteni a megfelelő megoldást.

A korpuszban levő magyar szóláshasonlatokat többféleképpen osztályozhatjuk. Szerkezetük szerint, a forrás- és céltartomány fogalomköre szerint, valamint a frazéma szemantikája szerint.

A szóláshasonlatok szerkezetét tekintve, az első meghatározó tényező a főmondatban található beszédtevékenységet jelölő ige, amely előtt egy fakultatív, elhagyható utalószó áll. Az utalószó rendszerint az *úgy*, amely azt sugallja, hogy a hasonlító mellékmondat a beszéd módját pontosítja, csak egy helyen fordul elő a cselekvés mértékére utaló *akkorát*.

Az, hogy esetleg még mi található a főmondatban, és hogyan van strukturálva a frazéma jobb oldali része (a hasonlító mellékmondat), sokban függ a bal oldali részben található ige vonzatstruktúrájától. Az ige szemantikai jegyei is meghatározzák a forrástartományt, amellyel történik a hasonlítás, s ez természetesen kihat az egész szólás jelentésére.

Részletesen elemeztem szerkezeti szempontból a magyar szóláshasonlatokat és megfelelőit a szerb nyelvben, azonban ez egy egész tanulmányt kitevő fejtegetést követelne meg, amelynek bemutatására ezúttal nincs mód. Ezért csak a következtetéseimet mondanám el.

A két nyelv tipológiai eltérésére való tekintettel a megfeleltetett szóláshasonlatokat három nagy csoportba osztottam (ezúttal a lexikai összetételt figyelmen kívül hagytam, a hangsúly tehát csak a morfológiaszerkezeten van):

### 1. Az első csoportba az azonos szerkezetű szólások tartoznak

- *úgy beszél vkivel, mint férfi a férfival* – *razgovarati kao čovek sa čovekom/kao muškarac sa muškarcem*
- *úgy beszél, mintha gombóc/galuska lenne a szájában* – *govoriti kao da ima knedlu/vruć krompir u ustima*
- *akár/mintha a falnak beszélne* – *kao da zidovima govori*
- *hallgat, mint a csuka* – *ćutati kao riba*
- *ordít/üvölt, mint az állat/oroszlán/sakál* – *derati se kao vrag/vo/jarac*
- *fecseg, mint a papagáj* – *brbljati kao čavka/kreštalica*

### 2. A második csoportba a részben eltérő szerkezetű példákat soroltam

- *úgy beszél vkivel, mint a kocsis a lovával* – *razgovarati kao sa slugom*
- *úgy hallgat, mint aki beszart* – *ćutati kao usran/upišan*
- *ordít, mint a fába szorult fereg* – *pištati kao zmija/guja u procepu*
- *óbéogat, mint a kárvallott cigány* – *kukati kao sinja kukavica*
- *visít, mintha nyúznák* – *dere se kao da ga živog deru*
- *úgy hazudik, mintha könyvből olvasná* – *laže kao da čita*
- *úgy forog a nyelve, mint a pergő rokka* – *melje kome jezik kao vodenica*

### 3. A harmadik csoportba pedig a teljesen más szerkezetű szólásokkal megfeleltetett magyar hasonlatok tartoznak, amelyek csak a jelentésük alapján hozhatók kapcsolatba egymással

- *úgy beszél vmiről, mint a vak a színekről* – *razumeti se u nešto kao slepac u boje/kao koza u peršun/kao magarac u kantar*
- *úgy beszél, hogy közben levegőt sem vesz* – *govoriti/pričati kao navijen*
- *hallgat, mint hügyos/süket disznó a búzában/rozsban/mint a dinnye/szar a fűben* – *ćutati kao uš pod krestom*
- *akkorát hazudik, mint a bécsi torony* – *masno/debelo slagati*
- *szid, mint a bokrot* – *zasuti nekoga drvljem i kamenjem*
- *jár a szája, mint a bécsi kofának [mint a kacsa segge]* – *ne sastaviti/zaklapati/zatvarati usta*
- *úgy letol (vkit), hogy az alig/nem áll meg a lábán* – *izgrditi koga na pasja kola/usta*

### *A beszéd konceptualizációja a szóláshasonlatokban*

A beszéd a szóláshasonlatokban, magának a tevékenységnek a komplexitásából adódóan, a cselekvés tényezőinek figyelembevételével, különböző módon konceptualizálódik.

Az első tényező a BESZÉLŐ. A szóláshasonlatok egy része magát a beszélőt jellemzi, mégpedig úgy, hogy a kommunikációs tevékenysége közben megnyilvánuló – pillanatnyi vagy állandó – sajátosságának, illetve állapotának eredményeképpen jelentkező tulajdonságát emeli ki. Amikor szemügyre vesszük a korpuszban előforduló idetartozó példákat, láthatjuk, hogy azok majdnem kivétel nélkül a beszélő beszédképességére vonatkoznak, arra, hogy jó vagy rossz kommunikációs képességekkel rendelkezik, bölcsen és ügyesen beszél: *úgy mond vmit, mint a vízfolyás – sipati kao iz rukava*, vagy hogy túl bőbeszédű: *jár a szája, mint a kereplő/motolla; úgy beszél, hogy közben levegőt sem vesz – govoriti/pričati kao navijen; ne zaklapati usta; úgy forog a nyelve, mint az orsó – melje kome jezik kao vodenica; mlatiti jezikom; pörög a nyelve, mint a motolla – melje nekome jezik kao vodenica*. Elvértve a beszélő kognitív képességeire is fény derülhet egy-egy hasonlat kapcsán: *úgy beszél vmiről, mint a vak a színekről – razumeti se u nešto kao slepac u boje/kao koza u peršun/kao magarac u kantar*.

A második tényező maga a MEGNYILATKOZÁS, a beszéd realizációja. A hasonlatok nagy része ennek az aktivitásnak az aspektusaira vonatkozik, de sokszor több szempont is vegyül egy-egy szólásban. Így pl. a *fecseg, mint a papagáj – brbljati kao čavka/kreštalica* magába foglalja az esztelen, badar, az összevissza fecsegést, ami egyrészt a megnyilatkozás tartalmát érinti, ugyanakkor a bőbeszédűsége is reflektál. A tartalomra utalnak a 'valótlanságokat beszél' jelentésű frazémák: *úgy hazudik, mint a vízfolyás – tečno lagati; dvaput zine, tripud slaže; úgy hazudik, mintha könyvből olvasná – laže kao da čita; laže koliko je dug i širok; akkorát hazudik, mint a bécsi torony – masno/debelo slagati; izvalila magla panj*; vagy a szidalmazást, sértegetést hangsúlyozó hasonlatok: *úgy letol (vkit), mint a szaros gatyát [mint a pengős malacot] – izgrditi koga na pasje/mrtvo ime/na pasji opanak; očitati kome bukvicu; szid, mint a bokrot – grditi nekoga na sva usta/pasje ime, zasuti nekoga drvljem i kamenjem*. Itt a beszédpartnerhez való viszonyulás is hangsúlyosan jelen van, valamint a beszélő szándéka – a sértegetés, megalázás – is kitűnik.

A beszéd fizikai megnyilvánulását, a hang erősségét és magasságát néha már a beszédigék inherens jelentése is tartalmazza, azonban a frazémák azokat fokozzák, intenzívebbé teszik, vagy valamilyen többletinformációval is szol-

gálnak: *úgy kiabál/ordít, ahogy a torkán kifér – derati se koliko nekoga grlo nosi, vikati/galamiti na sav glas/iz sveg glasa, derati se do sedmog znoja; ordít/üvölt, mint az állat/oroszlán/sakál – derati se kao vrag/vo/jarac; ordít, mint a fába szorult féreg – pištati kao zmija/guja u procepu; ordít, mint a számár a hegytetőn – derati se kao magarac; ordít/visít, mintha nyúznák – dere se kao da ga živog deru.* A zsörtölődő, elégedetlenséget kifejező motyogást a magyar frazeológiában a kutya morgásához hasonlítjuk, a szerbben pedig az anyós szemrehányó fecsegéséhez: *morog, mint a bolhás/láncos kutya – gundati/prigovarati/čantrati kao zla svekrva.* A halk és egyben érthetetlen elégedetlenség kifejezésére a szerbben a 'bajuszába beszél' szólás a szokásos: *govoriti/reći u brkove/brke.* A mély hangú beszédet a medve dörögésével hozzuk párhuzamba mindkét nyelven: *dörög, mint a medve – brundati kao medved,* de a szerbben még egy hasonlattal élnek. Ott ugyanis a cilindrikus formájú nagy tartályból előtörő hanggal hozzák kapcsolatba: *govoriti/reći/grmeti glasom kao iz bačve/badnja.*

A beszéd tempóját is hivatottak érzékeltetni a szóláshasonlatok. Így a gyors beszédre az *úgy beszél, hogy közben levegőt sem vesz – govoriti/pričati kao navijen; ne zaklapati usta,* vagy az *úgy beszél, mint a vízfolyás – govoriti kao vodu* hasonlatokat használjuk. A mértéktelen, folyamatos, szünet nélküli csacsogást, ami egyben a beszélő jellemvonását is tükrözi, leginkább a legaktívabb beszédszervnek (a száznak és a nyelvnek) a mozgásával kifejezett metonimikus kapcsolattal fejezzük ki: *jár a szája, mint a bécsi kofának [mint a kacsa segge v. mint a kereplő/motolla v. mint az üres malom] – mleti kao prazna vodenica/prazan mlin, ne sastaviti/zaklapati/zatvarati; pörög a nyelve, mint a motolla; úgy forog a nyelve, mint az orsó – melje nekome jezika kao vodenica, ne zaklapati usta, mlatiti/mleti jezikom.*

A 'nehézkésen beszél' jelentésre mindkét nyelvben a szájüregben mint tartályban levő, zavaró körülményt okozó étel megnevezésével utalunk: *úgy beszél, mintha gombóc/galuska lenne a szájában – govoriti kao da ima knedlu/vruć krompir u ustima.* A csúnya, durva, illetlen, nem megfelelő hangnemet megütő megnyilatkozásra a pejoratív jelentésű lexikai elemet tartalmazó *úgy beszél, mintha a seggéből rántotta volna elő* hasonlattal élünk, a szerbben viszont a *govoriti kočijaškim jezikom* szólást, vagy inkább a körülírást használjuk: *bezobrazno govoriti; upotrebljavati ružne/nepriстойne reči, psovati.*

Minden megnyilatkozás valamilyen CÉL-lal történik, leggyakoribb rendeltetése a beszédpartner informálása, vagy valamilyen reakció kiváltása. Amennyiben a beszéd tartalmát az adó valamilyen okból kifolyólag nem fogadja, a megnyilatkozás eredménytelennek, hiábavalónak minősül: *akár/mintha a falnak beszélne – kao da zidovima govori, govoriti gluvim ušima, kao da kamenu govoriš.*

A szerbben, amint látjuk, a [– élő] szemantikai jeggyel rendelkező 'falon' kívül a 'kőhöz', illetve a hanghatások érzékelésére nem képes, hallási rendellenességgel élő személyekhez intézett beszéddel példálózunk.

A beszélő a félrevezetés, megtévesztés szándékával olykor szándékosan hamis információkkal szolgál, s ha ezt gyakran teszi, szokásává, jellemző tulajdonságává válik: *úgy hazudik, mint a vízfolyás – tečno lagati, dvaput zine, triput slaže; úgy hazudik, mintha könyvből olvasná – laže kao da čita, laže koliko je dug i širok; akkorát hazudik, mint a bécsi torony – masno/debelo slagati, izvalila magla panj*. A kellemetlen kérdések elkerülése végett pedig, az addigi beszédét félbeszakítva, egyszerűen témát vált, *másról beszél, mint Bodóné, mikor a bor árát kérik – promenuti temu razgovora, izbegavati neku temu, vrdati*.

Néhány szóláshasonlatban a BESZÉLŐ ÉS A CÍMZETT KÖZÖTTI VISZONY a hangsúlyos. Ezek általában negatív viszonyulást fejeznek ki, amelyre a kommunikatív igék a megnyilatkozás szándékának explicite kifejezésével utalnak. A beszédészándék és a tartalom rendszerint egybevág. A beszélő szándéka lehet a beszédpartner sértegetése, megalázása, olyankor a már említett *szid* és *letol* igéket tartalmazó szóláshasonlatok használatosak, a beszélő magatartásában tehát a lekicsinylés, a megvetés nyilvánul meg: *úgy beszél vkivel, mint a kapcával – ponašati se prema kome kao prema krpi; szid, mint a bokrot – zasuti nekoga drvljem i kamenjem; úgy letol (vkit), mint a szaros gatyát [mint a pengős malacot] – izgrditi koga na pasje/mrtvo ime/na pasji opanak*. A semleges beszédigét tartalmazó *úgy beszél vkivel/beszéljünk egymással, mint férfi a férfival – razgovarati kao čovek sa čovekom/kao muškarac sa muškarcem, razgovarati kao sa sebi ravnim* viszont elsősorban az 'egyenrangúként elfogad, megadja a tiszteletet, elismer, tisztel vkit' jelentést sugallja, másodsorban pedig a nyílt, őszinte, kertelés nélküli beszédre vonatkozik.

Végül a BESZÉDTEVÉKENYSÉG ELMARADÁSÁT kell még a konceptuális jelentések között megemlíteni. A *hallgat* ige jelentheti a beszéd tartalom kinyilvánításának átmeneti szüneteltetését, a beszédképességnek valamely erős érzelmi állapot hatására történő ideiglenes elvesztését. Mindezt különböző szólásokkal lehet mindkét érintett nyelven kifejezni, azonban a szóláshasonlat formájában létező frazémák többletinformációval is rendelkeznek. Nemcsak a beszédtevékenység pusztá hiányát jelölik, azt, hogy a beszélő nem szól egy szót sem, ki sem nyitja a száját, egy szó sem hagyja el a száját, tartózkodik a véleménynyilvánítástól, mint például a *hallgat, mint a csuka/sült hal – ćutati kao riba* esetében, hanem egyben azt is kifejezi, hogy az ágens igyekszik észrevétlen maradni, eltitkolni a jelenlétét, rendszerint valamilyen büntudat miatt nem akar jelt adni magáról, óvakodva a büntetéstől, megtorlástól: *(úgy) hallgat, mint aki beszart/mint aki*



*a nadrágjába csinált/tett – útati kao da je gaće napunio, útati kao usran/upišan; hallgat, mint huygos/süket disznó a búzában/rozsban/mint a dinnye/szar a fűben – útati kao uš pod krestom, útati kao guzica.* S végül titoktartást is kifejezhet, azt, hogy a beszélő nem akar elárulni valamit: *úgy hallgat, mint egy faszent – stajati kao drveni Bog, sedeti kao drvena Marija; hallgat, mint a sír – útati kao grob/kao zaklan/kao zaliven; hallgat, mint a néma harang – útati kao grob/kao zaklan/kao zaliven.*

### *A fogalmi képzettársítások forrástartománya*

A főmondat és a tagmondatok között található kötőszó meghatározza a hasonlító rész felépítését, a hasonlítási alapul szolgáló szerkezetet. A korpuszban található magyar frazémákat ilyen szempontból három csoportba oszthatjuk: a *hogy*, a *mintha* és a *mint* kötőszavas szóláshasonlatokra.

A *hogy* kötőszavasak jobb oldali része nem tekinthető hiányos szerkezetű mondatnak, ugyanis a főmondatbeli cselekvés nem esik egybe a hasonlításban szereplő cselekvéssel. Példáink között csak négy ilyen esetre bukkantunk, közülük kettőben egy cselekvés tagadását találjuk a hasonlító részben: *úgy beszél, hogy közben levegőt sem vesz – govoriti/pričati kao navijen; úgy letol (vkit), hogy az alig/nem áll meg a lábán – izgrditi koga na pasja kola/usta.* A szerb ekvivalensekben jelzői funkcióban levő particium szerepel, illetve lokális jellemzőkkel rendelkező főnév a sima szólásban. A másik két hasonlatban a *torok* testrész van jelen, amely a cselekvés elszenvedője: *úgy kiabál/ordít, hogy majd a toroka szakad bele, úgy kiabál/ordít, ahogy a torkán kifer.* Az elsónél a főmondatbeli cselekvés intenzitása okozza a patiens állapotváltozását, az utóbinál pedig a *torok* a csatorna szerepét tölti be, amelyen keresztül a tartalom kijut a tartályból. Szerb ekvivalense a *derati se koliko nekoga grlo nosi*, ahol a hangerőséget a 'torok' mozgathatóságával társuló képe fokozza.

A *mintha* kötőszavas hasonlatokban a főmondatbeli cselekvés egy másik, feltételes módú cselekvéssel kerül párhuzamba a jobb oldali részben. Néha nem szándékos – konkrét esetben eufemisztikusan megfogalmazott – cselekvéssel van dolgunk: (*úgy*) *hallgat, mintha/mint aki a nadrágjába csinált/tett – útati kao da je gaće napunio, útati kao usran/upišan*, vagy pedig az egzisztenciális íge kíséretében található testrészben mint tartályban levő tartalmat nevezi meg, a főmondatbeli cselekvés módját meghatározó okra utalva: *úgy beszél, mintha gombóc/galuska lenne a szájában – govoriti kao da ima knedlu/vruć krompir u ustima.* A másik testrészt magába foglaló, ebbe a kategóriába tartozó hasonlatunk az *úgy beszél, mintha a seggéből rántotta volna elő*, ahol ezúttal a segg a tartály, ahonnan az illetlen, csúnya szavakat a beszélő előrántja.



Két hasonlatban a főmondatbeli ágens a hasonlító mondat *patience* is egyben, aki a másik cselekvést elszenvedi: *ordít/visít, mintha nyúznák – dere se kao da ga živog deru; visít, mintha karóba/nyársba/nyársra húznák – dere se kao da ga kolju/kao da ga na kolac nabijaju*. Végül a *mintha* kötőszavas frazémák között kettőben objektum található. Míg az egyikben az élettelen tárgy a beszéd címzettjét képezi, *akár/mintha a falnak beszélne – kao da zidovima govori*, addig a másikban a cselekvés forrása, amely szintén tartálynak minősül: *úgy hazudik, mintha könyvből olvasná – laže kao da čita*. Jegyezzük meg, hogy a tartály a szerb nyelvben nem jelenik meg, csak az 'olvas' ige.

A korpuszban található többi negyvenhat példában a *mint* kötőszó szerepel. Ez képezi a szóláshasonlatok legtipikusabb formáját, ezekben a jobb oldali rész hiányos szerkezetű mondatnak minősül, amelyből hiányzik a főmondatban megnevezett cselekvés. Hasonlítójuk alaptagját főnév képezi, amely egyszóban áll, vagy pedig különböző bővítményeket társít. A képzettársítások forrás-tartománya különböző lehet. A leggyakoribb főnevek az állatok, növények, természeti jelenségek, az emberi kézzel létrehozott tárgyak fogalmi körébe tartoznak, de előfordulnak személyeket jelölő főnevek is.

ÁLLATVILÁG. A metaforizálás, mint a frazeologizálódási folyamat egyik leggyakoribb módja, gyakran él az állatokkal való képzettársítással. Az idetartozó hasonlatokban előfordul maga a fölérendelt fogalom is: *ordít/üvölt, mint az állat*, de sokkal gyakoribb az az eset, amikor valamely konkrét állat mint aláosztott kategória van jelen. A beszédtevékenység különböző aspektusai, valamint a vele kapcsolatos emberi tulajdonságok különböző állatfajták és az általuk végzett, rájuk jellemző cselekvések segítségével konceptualizálódnak. Ezeknek a frazémáknak az expresszivitása az emberi és állati denotátumok között létrehozott kapcsolatból adódik (Štrbac 2018, 162).

Így a hangos kiabálás, ordítózás intenzitásának fokozására a magyarban az állat mellett a jellegzetes hangokat hallató vadállatok, az *oroszlán* és a *sakál* is előfordulnak, a szerb megfelelőikben viszont leginkább a háziállatok, az 'ökör' és a 'kecskebak' szerepelnek, esetleg még az 'ördög' is: *derati se kao vo/jarac/vrag*.

A szótlán viselkedést, vagy a kitartó, önféjű hallgatást olyan állatokkal jellemezzük, amelyek semmilyen hangképző képességgel nem rendelkeznek, így a magyarban is és a szerbben is a 'hal' szolgál hasonlítási alapul: *hallgat, mint a csuka/mint a sült hal – ćutati kao riba*.

Az értelmetlen, hiábavaló beszédet a magyarban a *papagáj*jal, a szerbben pedig a 'csóká'-val, illetve a 'szajkó'-val hozzák kapcsolatba: *fecseg, mint a papagáj – brbljati kao čavka/kreštalica*. Štrbac megállapítja, hogy itt

tulajdonképpen kétkomponenses szemantikai struktúráról van szó, amelynek arhiszémája egyrészt a beszédtevékenységre utal, a másik széma pedig minősítő szerepet tölt be, míg a szótári definícióját a *badarság, összevisszaság* főnévvel lexikalizálhatjuk. A hasonlat központi eleme mindkét nyelvben olyan madárfajta, amelynek domináns tulajdonsága a túlzott hanghatás előidézésében nyilvánul meg, ezzel a negatív konnotációjú, felesleges, értéktelen tartalom kinyilvánításának jelentését indukálja, mivel a tipikusan emberi tulajdonságot az emberi észlelésre negatívan ható madár megnyilvánulásával köti össze (Štrbac 2018, 162). Idekívánkozik még az a megjegyzés is, hogy a *kreštalica* madárnevet a szerbben a *kreštati* igéből képezték, amelynek a magyarban a *rikácsol, rikoltozik* felel meg, és éles, visító hangon történő beszédre vonatkozik, tehát már inherens jelentésében benne van a kellemetlen hanghatás. Ezzel szemben a csókéval kapcsolatosan a 'fecsegő személy' másodlagos jelentés alakult ki.

Az *ordít, mintha nyúznák*, vagy *mint akit nyársra húznak* hasonlat, bár expliciten nincs megnevezve, szintén az állatokkal hozható kapcsolatba, azzal ugyanis, hogy azok milyen hangot hallatnak, amikor az ember kínzásoknak veti alá őket.

Ha már az intenzív, hangos beszédéről és szinonimáiról szólnak, meg kell említeni azokat a szóláshasonlatokat is, amelyekben az állatokkal alkotott hasonlítást valamilyen melléknév, sőt helyviszonyt kifejező határozó egészíti ki. Ilyenek a halk, morajló, zsörtölődő beszédet illusztráló *morog, mint a bolhás/láncos kutya – gundati/prigovarati/čantrati kao zla svekrva*; vagy a szidalmazást kifejező *úgy letol (vkit), mint a pengős malacot – izgrditi koga na pasje/mrtvo ime*. Az előzőnél a szerbben állat helyett a 'gonosz' melléknév kíséretében személyt jelölő főnév, az 'anyós' jelenik meg, míg az utóbbi magyar példának több szerb variánsa is lehet. Legközelebb állnak hozzá azok, amelyekben egy másik állat, a 'kutya' mint birtokos jelző szerepel, szó szerinti fordítása „leszid vkit a kutya nevére/bocskorára”, de a megleckéztet analógiájára előfordul a beszédnyelvben használatos *bukvica* 'katonakönyv' jelentésű főnév is: „felolvassa vkinek a katonakönyvet”.

A lokális szerepében – a már magában pejoratív jelentésben jelentkező állatnév (disznó) negatív jellemzésének hangsúlyozására hivatott *hugyos* és *süket* melléknév kíséretében –, az első példában a búzatáblák vannak megnevezve: *hallgat, mint hugyos/süket disznó a búzában/rozsban – ćutati kao uš pod krestom*. A szerbben a hasonlat szerkezete egybevág a magyarral, de a lexikai összetevők – az ige kivételével – teljesen mások. Ott ugyanis a baromfi taraja alatt meghúzódó tetűvel példálózunk. Van még két idevágó példánk, mindkettőben az *ordít* ige szerepel. Az egyikben a szamár szerepel, a másikban pedig a féreg: *ordít, mint a szamár a hegytetőn – derati se kao magarac; ordít, mint a fába*

*szorult féreg – pištati kao zmija/guja u procepu.* Bárdosi etimológiai szótárában találjuk meg az adatot, miszerint egykor a *féreg* szónak 'vadállat, különösen farkas' jelentése volt. Egykor a farkascspadák egyik változatát verembe állított hegyes fadarabok képezték, amennyiben az állat a verembe esett, azok vagy azonnal felnyársalták, vagy pedig beszorult közéjük, ez motiválta a keserves ordítózás kifejezésére szolgáló szóláshasonlat létrejöttét. A szerbben a 'féreg' helyett 'kígyó' fordul elő, amely hasonlóképpen a szakadékba szorult be.

A szerbben meg kell még említeni a beszélő kognitív képességeinek jellemzésére, illetve a fölösleges beszéd kifejezésére szolgáló állatokat, amelyek az *úgy beszél vmiről, mint a vak a színekről* magyar szóláshasonlat alternatív megfelelőjeként jelentkeznek. Ezek a 'kecske' és a 'szamár', amelyek *úgy értenek valamihez, mint a petrezselyemhez*, illetve a *mérleghez: razumeti se u nešto kao koza u peršun/kao magarac u kantar.*

**NÖVÉNYVILÁG.** A növényfajtakategóriájába tartozó főnevek ennél sokkal kevésbé képviseltetik magukat. Csak két példában képezik a hasonlítás tárgyát. Az egyikben a szidás forrás- vagy céltartományát a *bokor* képezi: *szid, mint a bokrot – zasuti nekoga drvljem i kamenjem*, szerb ekvivalensében a másik növényfajta, a 'fa' képviselteti magát, variánsként pedig a 'kő' természeti életelen tárgy fordul elő, mindkettő gyűjtőnévi formában. A másikban a fent már említett *szar a fűben* változataként a hallgatás illusztrálására a *dinnye* növénynév található: *hallgat, mint a dinnye a fűben – čutati kao uš pod krestom; čutati kao guzica; ne progovoriti ni reč.* A szerb megfelelőben az állatvilág tartományába tartozó fentebb emlegetett *tetű*, a kicsinyítő képzős *guza* 'popsi' jelentésű testrész (amely egyben enyhíti annak gorombaságát, ugyanakkor pedig növeli gúnyolódó jellegét), illetve egy sima, hasonlítást nem tartalmazó szólás (szó szerint: „egy szót sem szól”) jelentkezik. Az utóbbinál a cselekvés tagadása azt érzékelteti, hogy a tartályból a tartalom nem jut ki.

**TERMÉSZETI JELENSÉG.** A magyarban ebbe a forrástartományba tartozó két összetétel képviselteti magát: a *vízfolyás* és a *záporosó*. Az első eltérő főmondatbeli igével kerül kapcsolatba, különböző jelentést indukálva. Míg a semleges *beszél* igével a megnyilatkozás gyors, folyamatos és túlzott voltára utal, addig a másik, ugyancsak semleges *mond*, valamint a kognitív szemantikával rendelkező *tud/fúj* igék társaságában a 'fennakadás nélkül folyamatosan felmond vmit' széma kerül előtérbe. A szerb megfelelőekben is a *víz* jelenik meg a *govoriti, čutati, znati* igék illusztrálására: *čutati/govoriti/znati nešto kao vodu*, míg a *mond* igét tartalmazó magyar hasonlat ekvivalensként a *sipati kao iz rukava* 'mintha az ujjából öntené' jelentésű hasonlat található. A *hazudik* igét nyomatékosító hasonlító részben levő *vízfolyás* párosításaként a szerbben a

*tečno lagati* 'folyékonyan hazudik', illetve a *dvaput zine*, *triput slaže* 'kétszer tátja száját, háromszor mond hazugságot' jelentésű, hasonlítást nem tartalmazó szólás található, ahol a két cselekvés párhuzamba vonása a gyakoriságot emeli ki.

A másik összetétel, a *záporeső*, ezzel szemben csak egyszer található meg korpuszunkban, amikor is a szidás mértékét hivatott hangsúlyozni: *hull, mint a záporeső – pljušti kao kiša [za psovke, uvrede]*.

SZEMÉLY. Személyeket jelölő forrástartomány a már fent említett *mintha* kötőszavasokon kívül összesen hét szóláshasonlatban fordul elő. Az első kettő hasonlító részében jelzős szerkezetet találunk, éspedig az egyikben *-i* képzős melléknévi jelzővel: *jár a szája, mint a bécsi kofának – mleti kao prazna vodenica/prazan mlin; ne sastaviti/zaklapati/zatvarati usta*, a másikban pedig múlt idejű melléknévi igenévvel: *óbégat/siránkozik/sóhajtozik, mint a kárvallott cigány – kukati kao sinja kukavica*. Mindkét főnév egy alacsonyabb presztízsű státuskategóriát jelöl, ily módon jellemezve magát a beszédtevékenységet. Szerb ekvivalensükként egy építmény, az 'üres (vízi)malom', illetve madárnév, a 'kakukk' található, az utóbbi átvitt értelemben, ugyanis 'nyomorult asszonyt' jelöl, s ez egyben nembeli eltérést is eredményez.

A másik két példa hasonlító része a főmondatbeli beszédtevékenységet végző személyt és beszédpartnerét azonosítja úgy, hogy egyben a közöttük levő viszonyt is szemlélteti. Ez a viszony az első esetben lekicsinylő, megvető magatartásról tanúskodik, mert egy állathoz viszonyított viselkedésmódot idéz fel, miközben a megnyilatkozás módját is jellemzi azzal, hogy egy kocsihoz illő modorra utal: *úgy beszél vkivel, mint a kocsis a lovával – razgovarati kao sa slugom*, a másodikban azonban a viszonyulás elfogadásra, megbecsülésre, egyenértékűsége reflektál: *úgy beszél vkivel, mint férfi a férfival – razgovarati kao čovek sa čovekom/kao muškarac sa muškarcem*. Az első példa szerb megfelelőjében az ágens hasonlítása elmarad, csak a beszédpartnerhez való viszonya módosul, ugyanis nem a 'ló', hanem egy ugyancsak alárendelt pozícióban levő személy jelenik meg, a 'szolga'. A második példa ekvivalense a magyar szóval szerkezeti és lexikai tekintetben is teljesen megegyezik.

A műsort sugárzó tárggyal való egyoldalú interakció leginkább idősekre jellemző, ezért a hasonlító részben a *visszabeszél* ige hasonlítására a nyugdíjas fordul elő mindkét nyelvben: *visszabeszél, mint a nyugdíjas a tévének – prepirati se kao penzioner sa televizorom*.

Tulajdonnév is előfordul egy esetben a magyarban: *másról beszél, mint Bodóné, mikor a bor árát kéri – promenuti temu razgovora; izbegavati neku temu*. Nincs róla adat, hogy ki lehetett Bodóné, azt sem tudjuk, hogy az adott szerepben miért éppen ez a név fordul elő, elhomályosodtak a frazeologizálási

folyamat körülményei, de a szóláshasonlat áttetsző szemantikájának köszönhetően széleskörűen alkalmazzuk a 'másra tereli a szót, mert neki kellemetlen dolgokról kellene beszélnie', tehát ma magának a névnek nincs külön funkciója. A szerbben nem létezik hasonló frazeológiai egység, ezért csak körülírással, magyarázattal adhatjuk vissza a jelentését: *promenuti temu razgovora, izbegavati neku temu*.

S végül az utolsó idesorolható példa a beszélőt testi fogyatékos személlyel azonosítja, ebből kifolyólag ő képtelen érzékelni a forrástartományba tartozó entitást, ezzel hangsúlyozva a beszédtevékenység abszurd voltát, illetve, hogy 'arról mond véleményt, amihez egyáltalán nem ért': *úgy beszél vmiről, mint a vak a színekről – razumeti se u nešto kao koza u peršun/magarac u kantar*.

TÁRGY. Az ember munkájának eredményeképpen létrejött tárgy is gyakori a képzettársítások során, így van ez a kommunikatív igék esetében is. Korpuszunkban a hasonlító részben rendszerint önmagukban állnak az ilyen tárgyakat jelölő főnevek, de jelzős szerkezetek alkotóelemét is képezhetik. Előfordulásuk ezúttal is szorosan kötődik a beszédigék szemantikájához. Így például a hallgatást kifejező szóláshasonlatban szentet ábrázoló faszobor fordul elő, amely tárgy ugyan, de emberi figurát ábrázol, amely képtelen megszólalni: *úgy hallgat, mint egy faszent – stajati kao drveni bog; sedeti kao drvena Marija*. A szerb megfelelőben, amint látjuk, a szent konkretizálva van, a szobor ugyanis vagy az istent, vagy Szűz Máriát ábrázolja. Meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar összetétel előtagja, a 'fa' a szerbben jelzőként van jelen. A *drven* melléknév pedig átvitt értelemben 'merev, esetlen' jelentést hordoz.

A beszédpartnerhez való negatív viszonyulást szemlélteti képletesen az *úgy beszél vkivel, mint a kapcával*, amelynek a szerbben részben eltérő hasonlat felel meg: *ponašati se prema kome kao prema krpi*. Az eltérés abban nyilvánul meg, hogy a szerb változatban beszédige helyett a 'viselkedik' jelentésű lexikai elem fordul elő, a kapca helyett pedig a 'rongy'.

A gyors, folyamatos, szüntelen beszédet viszont olyan tárggyal, szerkezettel hasonlítják szólásaink, amelynek természetes velejárója a pergés, gyors forgás. Ilyenek a *kereplő*, a *motolla* és az *orsó*. A *kereplő* 'kis falapjával csatogó, forgatható nyeles eszköz', amely ennél fogva rendkívül alkalmas a fecsegő szájjal való képzettársításra: *jár a szája, mint a kereplő*. A *motolla* a fonal föltekerésére szolgáló hatoldalú, forgatható keret, egyébként szláv eredetű szó, a szerbben *motovilo* alakban (a *motati* 'teker' igéből képzett 'tekerő' jelentésű főnév) használatos: *jár a szája, mint a motolla*. Az *orsó* szintén kézi fonáskor használatos, a fonal föltekerésére szolgáló pálcikaszerű eszköz, illetve a rokka, fonógép hasonló szerepű alkatrésze: *úgy forog a nyelve, mint az orsó*. Tehát

mindhárom tárgy a nyelv, beszéd közben történő gyors pergésének képzetével társítható. A szerbben az említett mindhárom példánk az 'üres malom'-mal hasonlítható össze: *mleti kao prazna vodenica/prazan mlin*, de ugyanazt a jelentést fejezik ki a kauzatív szemát tartalmazó, pontosabban a cselekvés tagadását kifejezésre juttató *ne sastaviti/zaklapati/zatvarati usta* sima szólásvariánsok is, ahol a testrész olyan nyílt tartály, amelyből zavartalanul áramlik a tartalom. A motolla és az orsó analógiájára, azonos meggondolásból, a *pergő* melléknévi igenévvel kiegészülő *rokka* főnév is megjelenik: *jár a nyelve, mint a pergő rokka*.

Egyébként az 'üres malom' jelzős szerkezet a magyar frazeológiában is megtalálható: *jár a szája, mint az üres malom*. Az említett építményt jelölő főnév mellett még egy, az épületek fogalomkörébe tartozó objektum található korpuszunkban, amely *-i* képzős melléknévi jelzővel bővül: *akkorát hazudik, mint a bécsi torony*, s a valótlan tartalmak kinyilvánítására vonatkozó nagyfokú hajlandóságot hivatott kifejezni. A szerb megfelelő, nem hasonlításra alapuló szólás, amelyben a 'hazudik' ige a melléknévből képzett 'zsírosan, kövéren' módhatározóval egészül ki – *masno/debelo slagati*, a cselekvés mértékét hivatott fokozni. Emellett a magyar példát még egy hazudozást kifejező gyakori szólással is megfeleltethetjük: *izvalila magla panj* („*kidöntötte a tuskót a köd*”).

Az építményeknél maradván, a rendszerint toronyban felfüggesztett, fémből öntött, érces hangú jeladó eszközt jelölő *harang* főnév is előfordul a kommunikáció elmaradását kifejező *hallgat* ige hasonlítására, éspedig a *néma* melléknév kíséretében: *hallgat, mint a néma harang – ćutati kao zaliven*. A szerb hasonlat szó szerinti fordítása így hangzik: „hallgat, mint akit beöntöttek volna”. Gordana Štrbac Dragana Mršević-Radovića hivatkozva megemlíti, hogy a szerb szóláshasonlat alapját az a régi szokás képezte, mely szerint a halott száját becsukják, hogy megakadályozzák a testet elhagyó lélek visszatérését. Amennyiben fennállt az elhunyt vámpírrá válásának gyanúja, szájába olvasztott viaszt öntöttek, hogy a szellem ne találja meg a testbe vezető utat. Ebben a szertartásban a fémnek különös védelmi, de ugyanakkor büntető funkciója is van. A hiedelem szerint a nagy bűnözők lelkét a pokolban ólommal, kénnel és kátránnyal öntötték be (Štrbac 2018, 166).

Végül az utolsó idesorolható példánk a szidás intenzitására szolgáló *ügy letol* (*vkit*), *mint a szaros gatyát* hasonlatunk. Itt a *letol* ige elsődleges és másodlagos jelentésének átfedését figyelhetjük meg. A szóláshasonlat frazeologizálási folyamatára ugyanis ráütötte bélyegét az elsődleges jelentésen alapuló képzet-társítás. A forrástartományt egy stilárisan durva melléknévvel ellátott fehérnemű jelentő főnév képezi, amelynek a szerbben a megleckéztet értelmű, szintén tárgyat tartalmazó *očitati kome bukvicu* felel meg a legjobban.



## Összegzés

Amint az az elemzésből kitűnik, a kommunikációs igékkel kapcsolatos szóláshasonlatok mindkét nyelven megtalálhatók. Az ekvivalencia megállapítása során egyaránt vezérelt bennünket a szerkezeti és lexikai közelség, hasonlóság megteremtése. A példák jelentős részében sikerült szerkezeti párhuzamot vonni a magyar és szerb hasonlatok között, de a két nyelv tipológiai különbségei miatt jelentős eltérések is adódnak, különösen a morfoszintaxis terén. A lexikai egyezőség sem minden esetben lehetséges, de a jelentés vezérelt bennünket, amikor a szemantikai megfeleltetéseket megállapítottuk. Vannak közöttük olyan magyar példák, amelyekre a szerbben nem léteznek hasonlatok, ugyanakkor egy sor más lehetséges, szemantikai értelemben vett ekvivalens szólásokkal tudtuk megfeleltetni őket. Csak elvétve fordult elő, hogy nem találtunk megfelelő frazeológiai egységet a szerbben, ezért az explicitáláshoz kellett folyamodnunk. A dolgozat részletesen áttekinti a beszédtevékenység különböző szempontú hasonlításának lehetőségeit a két nyelv frazeológiai állományában. Különös hangsúlyt helyeztünk a beszéd konceptualizációjára, valamint a képzettársítások forrástartományának vizsgálatára is. Sikerült kimutatni a két frazémakorpusz közötti nagymértékű átfedéseket, de a különbségeket is számba vettük.

## Irodalom

- Bárdosi Vilmos. 2019. *Szólások, közmondások eredete: Frazeológiai etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hadrovics László. 1995. *Magyar frazeológia: Történeti áttekintés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Štrbac, Gordana. 2018. *Frazeologija o čoveku i čovek u frazeologiji*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Vujović, Dušanka. 2014. Poredbeni glagolsko-imenički frazeologizmi sa značenjem kretanja u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 57 (2): 115–125.

## SIMILES RELATED TO VERBAL COMMUNICATION IN HUNGARIAN AND SERBIAN

The present study explores a subtype of phraseological units, similes, focusing on those made with verbs of communication. This study aims to determine to what extent similes related to the manner of verbal communication correspond or differ in the two languages. Depending on the communication situation, verbs other than



verbs of communication may also occur in these similes in both languages under scrutiny. These are also discussed in the study. The emphasis is placed primarily on the issue of the conceptualization of speech, as well as the source domain of conceptual associations.

*Keywords:* similes, verbs of communication, Hungarian, Serbian

## POREDBENI FRAZEOLIGIZMI SA GLAGOLIMA VERBALNE KOMUNIKACIJE U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU

U radu analiziramo jedan tip frazeoloških jedinica – poredbene frazeologizme, koji u svom sastavu sadrže komponentu komunikativnih glagola. Tokom izrade dvojezičnog frazeološkog rečnika, ispostavilo se da su među idiomima identične strukture i sličnog leksičkog sklopa, u velikoj meri zastupljena i poređenja. Studija ima za cilj da ustanovi u kojoj meri su pomenuti frazeologizmi podudarni, odnosno po čemu se razlikuju ovakve strukture koje služe za priloško naglašavanje govornog procesa u mađarskoj i srpskoj frazeologiji. U korpusu su u oba jezika zastupljena i poređenja, koja osim komunikativnih u svom sastavu sadrže i drugačiju vrstu glagola, te smo pažnju posvetili i takvim primerima. Međutim, glavni akcenat rada je na pitanjima konceptualizacije govora, odnosno na izvornim domenima koji služe kao osnova za upoređivanje.

*Ključne reči:* poredbeni frazeologizmi, komunikativni glagoli, mađarski jezik, srpski jezik

A kézirat beérkezésének ideje: 2024. ápr. 20.

Közlésre elfogadva: 2024. jún. 27.